

Proč už nebojujeme proti palmovému oleji

Palmový olej se před deseti lety stal symbolem ničení tropických pralesů, bezohlednosti a bezmoci. Do budoucna by se ale mohl stát i symbolem síly a naděje. Jeho příběh ukazuje, jak naše každodenní volby dokážou pohnout celým odvětvím, pokud se spojí s vytrvalou prací nevládních organizací, vědci a třeba jen hrstky uvědomělých politiků a odpovědných firem.

text **STANISLAV LHOTA**, snímky **MICHAL GÁLIK**

PROBLÉM VYVSTAL poměrně náhle, prudkým nárůstem světové produkce palmového oleje ze zhruba 5-6 milionů tun v roce 1980 na více než 75 milionů tun kolem roku 2020. Nejvíce se na tomto trendu podílela Indonésie, kde v letech 2000-2005 ročně mizelo průměrně kolem 1,8 milionu hektarů lesů, což jí vyneslo označení státu s nejvyšším tempem odlesňování na světě. Zhruba čtvrtina až třetina této ztráty souvisela právě s rozšiřováním plantáží palmy olejné, vedle těžby dřeva, produkce papíru, drobného zemědělství a požárů. Byl to ale jen začátek - palmové plantáže nahrazovaly v Indonésii stovky tisíc hektarů lesa ročně ještě mnoho dalších let.

Masivní rozšiřování plantáží palmy olejné v Indonésii přineslo dramatické ekologické dopady, včetně plošného úbytku biodiverzity a poklesu populací nejen ikonických orangutanů, ale i stovek dalších druhů živočichů a rostlin. Přeměna pestrých ekosystémů na monokultury společně s vypalováním a nekalými praktikami firem výrazně zvýšily riziko ničivých požárů; extrémní epizody, například v roce 2015, způsobily toxická dýmová mračna zasahující miliony lidí a emise CO₂ srovnatelné s roční produkcí některých průmyslových států. Tlak na krajinu umocnilo masivní používání pesticidů a hnojiv, které kontaminovaly půdu i vodu a lokálně zhoršily kvalitu sladkovodních i pobřežních ekosystémů, s negativními dopady na rybolov i zdraví místních obyvatel.

Sociálně přinesl rozmach plantáží nárůst spekulací s pozemky, podvodné a někdy i násilné zbavení místních komunit jejich tradičních práv k půdě, pokles lokální potravinové soběstačnosti a růst závislosti na mzdové práci. Doloženy byly i případy dětské práce. Všudypřítomná korupce

a nepotismus přinesly mnoha rodinám namísto slibovaného blahobytu jen ztrátu dosavadního způsobu obživy a chudobu.

ŠOKUJÍCÍ PROBUZENÍ

Na zprávy o ničení přírody a sociální nespravedlnosti v zemích globálního Jihu jsme v Evropě zvyklí. Tentokrát to ale bylo jiné, byl tu přímý vztah s naší vlastní spotřebou. Před rokem 2012 patřila Evropská unie mezi největší světové odběratele palmového oleje s dovozy kolem 5,5-6 milionů tun ročně. Spolu s Indií a Čínou dlouhodobě zaujímal jedno z prvních tří míst. Palmový olej u nás nekončil jen v průmyslově zpracovaných potravinách a kosmetice - zhruba polovina dovozu byla používána na výrobu biopaliv a nezanedbatelná část končila také v krmivech pro hospodářská zvířata.

Samotný podíl viny na ničení pralesů však evropskou veřejnost k zásadní změně postoje neprobudil. Obrat nastal až kolem roku 2007, kdy se v médiích a na sociálních sítích začaly virálně šířit šokující fotografie brutálně zabitých orangutanů - utlučených, zmrzačených mačetami či popálených na palmových plantážích. Tehdy začalo mnoho evropských spotřebitelů situaci vnímat a hledat nebo požadovat řešení. V praxi to ale nebylo jednoduché. Palmový olej byl ve výrobcích často „skrytý“, v potravinách uváděný jen jako obecný „rostlinný tuk“, což znemožňovalo rozhodovat se o jeho nákupu.

První snahy proto mířily k evropským institucím. Při přípravě a schvalování nařízení EU č. 1169/2011 o poskytování informací o potravinách se podařilo prosadit povinnost uvádět na obalech konkrétní druh rostlinného oleje; tato povinnost platí od prosince 2014. To dalo evropským spotřebitelům možnost svým každodenním výběrem při

nakupování rozhodovat o budoucnosti deštných pralesů - jeden nákup, jeden hlas.

Vlnu zájmu o palmový olej v Česku v roce 2012 podnítil i dokumentární film *Zelená poušť*. Do kampaně se postupně zapojily instituce i nevládní organizace, odborníci, školy a zoologické zahrady. Tak vznikla Koalice proti palmovému oleji. Výsledky na sebe nedaly dlouho čekat: podle průzkumu společnosti Median pro Český rozhlas z roku 2016 zohledňovala při nákupu průmyslově zpracovaných potravin obsah palmového oleje přibližně třetina českých zákazníků, alespoň na deklarativní úrovni. I kdyby skutečná změna nákupního chování zasáhla

Mgr. STANISLAV LHOTA, Ph.D., (*1974), vítěz mezinárodního kola biologické olympiády z roku 1992, následně vystudoval Přírodovědeckou fakultu UK v Praze a Přírodovědeckou fakultu JU v Českých Budějovicích. Je vědeckým pracovníkem Zoo Ústí nad Labem a odborným pracovníkem na Fakultě přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci a Fakultě tropického zemědělství ČZU v Praze. Zkoumal mimo jiné sociobiologii hulmanů posvátných v Indii, ekologii a chování ksukolů na Madagaskaru a kahau nosatých a hulmanů běločelých na Kalimantanu. Nyní se zabývá zejména ochranou přírody a environmentální výchovou na školách v Indonésii, na Madagaskaru, v Ugandě, v Kongu a jinde.

LECKOMU může plantáž olejné palmy připomínat tropický les, ve skutečnosti jde ale o zelenou biologickou pustinu, která poskytuje domov jen malému počtu druhů.

jen menší část této skupiny, stačí to k tomu, aby se signál promítl do prodeje a marketingových analýz.

Úprava receptury se stala i pro výrobce ekonomicky zajímavou. Palmový olej začal mizet nejprve z chipsů a postupně i z dalších potravin, krmiv a kosmetiky. Bylo by ale nespravedlivé tvrdit, že výrobci měnili receptury pouze kvůli zisku - řada firem byla ochotná ke kompromisům a nákladným změnám výroby, aby mohly palmový olej nahradit jinými rostlinnými tuky. Někteří výrobci si zvolili jinou cestu - zlehčování či popírání problémů spojených s palmovým olejem, aby si udrželi zákazníky i bez náročných změn výroby. A pak tu byla ještě třetí cesta: tlak výrobců a maloobchodních řetězců na dodavatele palmového oleje a požadavek na zodpovědnější produkci prostřednictvím certifikačních programů.

Ne všechno se vyvíjelo k lepšímu. Po roce 2010 začala prudce růst spotřeba palmového oleje v biopalivech, zejména v Evropské unii, kde se stal levnou a snadno dostupnou surovinou pro výrobu nafty z obnovitelných zdrojů. Zároveň se měnil geografický obraz produkce: zatímco v Indonésii se tempo přeměny lesů na plantáže palmy olejné zejména po roce 2016 zpomalovalo vlivem tlaku na certifikaci, moratorií na ničení primárních lesů a nových regulací, globální poptávka

zůstávala vysoká a expanze plantáží se stále více přesouvala do Latinské Ameriky a Afriky - zejména do zemí jako Kolumbie, Ekvádor, Nigérie a Kamerun.

SNADNO PŘEHLÉDNUTELNÉ VÍTĚZSTVÍ

Pak u nás najednou kampaň proti palmovému oleji jako by utichla. Mnoho lidí, kteří ji roky podporovali, začalo mít pocit, že jsme boj vzdali a neuspěli. Skutečnost je ale docela jiná a zklamání vůbec není na místě. Kampaně už nebylo zapotřebí, dosáhla totiž toho, co si vytyčila. Pomohla změnit chování spotřebitelů, firem i politiků do té míry, že se začala znatelně měnit i situace v terénu.

První vlašťovkou úspěchu kampaně byl v roce 2012 rozsudek soudu v indonésckém Tenggara: čtyři zaměstnanci společnosti PT Khaleda Agroprima Malindo, usvědčení z likvidace orangutanů na plantážích, byli odsouzeni k osmi měsícům vězení a peněžitému pokutám. Následovaly desítky obdobných kauz, sice s relativně mírnými tresty, ale i ty stačily k tomu, aby hubení orangutanů ze strany velkých firem prakticky ustalo. Orangutany sice dodnes příležitostně zabíjejí drobní zemědělci a lovcí, ale pro velké společnosti jsou nyní právní i reputační rizika příliš vysoká.

Zastavit zabíjení velkých charismatických zvířat by bylo málo platné, kdyby mělo zmizet jejich přirozené prostředí. I zde se ale situace mění. Podle satelitních analýz kleslo odlesňování spojené s rozšiřováním průmyslových plantáží v Indonésii na zhruba pětinu hodnot z období nejintenzivnější expanze. V letech 2018-2022 činilo roční odlesnění pro nové průmyslové plantáže desítky tisíc hektarů, tedy přibližně 15-20 % maxima z první dekády století. Celosvětově je dnes podíl odlesňování spojeného s palmovým olejem nižší než ztráty tropických lesů způsobené produkcí hovězího masa, a srovnatelný s dopadem produkce dřeva a papíru a sóji.

Tyto potěšující trendy mají více příčin. Zpomalení růstu poptávky a kolísání cen palmového oleje snížilo ekonomickou motivaci k další konverzi lesa. Významnou roli sehrály nové regulace a moratoria na odlesňování - část zavedly vlády producentů, k jiným se dobrovolně zavázaly firmy, aby si udržely přístup na klíčové trhy. Důležité je i zlepšení pěstebních technologií a zvyšování hektarových výnosů palmy olejné, které pokryje část poptávky i bez rozšiřování plantáží. Zakládání nových plantáží se ve větší míře přesouvá z přírodních lesů a rašeliníšť na už dříve odlesněné či jinak degradované plochy.

Velkým krokem poslední doby je evropské nařízení o produktech nezpůsobujících odlesňování (EUDR), které se vztahuje mimo jiné na palmový olej, dřevo a výrobky ze

dřeva (včetně papíru), kávu, kakao, kaučuk, sóju a hovězí maso včetně kůže. Cílem je zajistit, aby produkty uváděné na trh EU nepocházely z půdy odlesněné po roce 2020, což musí být doloženo mimo jiné geolokačními údaji a satelitním snímkováním.

Pod lepší kontrolu se daří dostávat i některé nové hrozby, především nárůst využívání palmového oleje v evropských biopalivech. Ačkoli v Asii zůstává riziko expanze palmových plantáží pro biopaliva významné, EU se zavázala tuto závislost postupně ukončit. Podíl palmového oleje v evropské bionaftě po roce 2020 klesá v důsledku směrnice RED II, která ho řadí mezi suroviny s vysokým rizikem nepřímých změn ve využití půdy, a členské státy ho postupně vyřazují s cílem úplného ukončení do roku 2030; v Česku bylo jeho používání pro biopaliva po roce 2022 fakticky ukončeno.

Certifikace palmového oleje podle principů a kritérií RSPO (Kulatý stůl pro udržitelný palmový olej) vždy patřila k nejdiskutovanějším bodům celé kampaně, nakonec ale přinesla výsledky. I na certifikovaných plantážích sice ubývá les a klesá biodiverzita, nicméně v menší míře než na plantážích bez certifikace. RSPO navíc poskytuje nevládním organizacím a místním komunitám možnost podat v případě prokazatelného porušování kritérií stížnost, která je následně prošetřena, což je mechanismus, jenž v většině ostatních zemědělských či průmyslových komodit chybí. Na základě několika stížností proti rafineriím palmového oleje v regionu Balikpapanského zálivu byla navíc pravidla RSPO upravena tak, že se novější verze standardů vztahuje nejen na plantáže, ale i na navazující zpracovatelský průmysl.

Podíl palmového oleje certifikovaného RSPO v posledních letech stabilně roste a tržní přehledy ukazují, že se pohybuje zhruba kolem poloviny celosvětové obchodovaného objemu, přičemž stále větší část tohoto oleje je prodávána v režimech umožňujících sledovat původ až na úroveň konkrétních plantáží.

Některé problémy spojené s palmovým olejem přetrvávají. Expanze plantáží sehrála významnou roli při vytváření odvodněné, snadno hořlavé krajiny a stala se jedním z klíčových faktorů při vzniku lesních a rašelinných požárů na Borneu a Sumatře. Striktní moratoria na vypalování vegetace na koncesích a v některých případech i lepší vodní management sice pomohly dostat situaci na plantážích pod lepší kontrolu, ale problém požárů zásadně nevyřešily. Přímých příčin je více a velká část požárů vzniká mimo velké koncese, v mozaice drobných farem a degradovaných lesů, většinou s neznámými pachatelí. Na nezodpovědné chování drobných rolníků a spekulantů s pozemky, na nedostatečnou

K ODVODNĚNÍ a vysychání krajiny a zvýšenému riziku požárů přispěly mnohdy meliorace při zakládání plantáží, ve všech případech však také značná každodenní spotřeba vody samotných palmů, která je podmínkou jejich vysoké produkce.

kontrolu místních vlád ani na chronický nedostatek prostředků pro účinný dohled zatím spotřebitelské kampaně významný vliv nemají.

SKRYTÁ SÍLA

Bylo by příliš velké zjednodušení, pokud bychom příběh palmového oleje shrnuli do prostého „spotřebitelé zasáhli a problém zmizel“. Časové souvislosti ale jasně ukazují, že veřejný tlak, mediální pozornost a důsledné spotřebitelské chování byly jedním z klíčových impulsů, který přiměl velké značky a maloobchodní řetězce zavádět přísnější nákupní politiky, tlačit na dodavatele a podporovat regulace omezující odlesňování. Informovaní spotřebitelé nejsou bezmocní: jejich volby a hlasité požadavky v kombinaci s prací nevládních organizací, novinářů a odpovědných firem dokážou posunout celé odvětví směrem, kterým by jinak postupovalo mnohem pomaleji a méně ambiciózně, pokud vůbec.

Všem, kdo kampaň za snížení negativních dopadů produkce palmového oleje dlouhé roky podporovali – ať už podepisováním petic, změnou nákupních návyků, sdílením informací nebo tlakem na politiky a firmy –, patří velký dík. Vaše rozhodnutí ukázala, že i zdánlivě „obyčejný“ nákup může přispět k ochraně pralesů, ohrožených živočichů i k ferovějším podmínkám pro místní komunity.

Problém palmového oleje není „vyřešen“ a nikdy zcela vyřešen nebude – stejně jako u jakékoli jiné velké zemědělské či průmyslové komodity. Palmový olej už dnes nicméně nepředstavuje hlavní a nejdůležitější příčinu ztráty deštných pralesů. Situace před deseti lety, kdy bylo možné palmový olej označit za hlavního viníka, byla vlastně celkem výjimečná. Obvykle se totiž na ničení tropické přírody společně podílí řada sektorů a komodit – od hovězího masa přes sóju a papír až po

třtinový cukr a etanol – a nebylo by správné se dále soustředit jen na jednu z nich.

Kudy tedy dál? Slibnou cestu zodpovědného spotřebitele lze shrnout do čtyř jednoduchých principů. Za prvé, je správné nakupovat méně: nenechat se ovládat reklamou a omezit či zcela odmítnout nepotřebné, nekvalitní a nezdravé produkty. Za druhé bychom měli pokud možno nakupovat lokálně a dávat přednost surovinám z evropské či regionální produkce – podobně jako byl v řadě výrobků palmový olej nahrazen slunečnicovým, řepkovým či olivovým. Za třetí, je dobré volit certifikované výrobky pocházející z environmentálně šetrného zemědělství. A za čtvrté, je důležité podporovat (například pravidelnými finančními příspěvky) nezávislé organizace, které přímo v terénu sledují chování firem v zemích, odkud dovážíme cizí komodity, a upozorňují na porušování pravidel.

Před deseti lety jsem tvrdil, že máme příležitost udělat u nás v Česku pro záchranu tropických deštných pralesů víc než kdykoli předtím. Jsem rád, že jsem se nemýlil. ●

K dalšímu čtení...

- Hansen M. C. et al.: High-Resolution Global Maps of 21st-Century Forest Cover Change. *Science* 342, 850–853, 2013, DOI: 10.1126/science.1244693.
- Pendrill F. et al.: Deforestation displaced: trade in forest-risk commodities and the prospects for a global forest transition. *Environ. Res. Lett.* 14, 055003, 2019, DOI: 10.1088/1748-9326/ab0d41.
- Meijaard E. et al.: Oil palm and biodiversity: a situation analysis by the IUCN Oil Palm Task Force. IUCN, Gland 2018, DOI: 10.2305/IUCN.CH.2018.11.en.
- RSPO: Annual Impact Reports. <https://rspo.org/our-impact>.
- Global Forest Watch: Indonesia – Primary Forest Loss Data. globalforestwatch.org/dashboards/country/IDN.
- European Commission: Directive (EU) 2018/2001 (RED II), 2018. eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/2001/oj.
- European Commission: Regulation (EU) 2023/1115 on deforestation-free products (EUDR), 2023. eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1115/oj.
- FAO: FAOSTAT – Crops and livestock products. faostat.fao.org/faostat/en/#data/QCL.